

YEMLƏMƏ, SAXLAMA, SÜNİ MAYALAMA VƏ DIGƏR AMİLLƏRİN HEYVANLARIN FİZIOLOJİ, DOĞUB TÖRƏMƏ FƏALİYYƏTİNƏ, MƏHSULDARLIQ, BALAVERMƏ VƏ BALALARIN YAŞAMA QABİLİYYƏTİNƏ TƏSİRİ

AZƏRBAYCAN ŞƏRAİTİNDƏ K/T HEYVANLARININ BALAVERMƏ VƏ BALALARIN YAŞAMA QABİLİYYƏTİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ YOLLARI

Eyyub Bəşirov, Azərbaycan Heyvandarlar Assosiasiyasının sədri, akademik

Ölkəmizdə heyvandarlıq məhsullarının bolluğunu yaratmaqda ən əsas ehtiyat mənbələrindən biri də kənd təsərrüfatı heyvanlarının qısırlılığının ləğv edilməsi və balaların yaşama qabiliyyətinə, məhsuldarlığın yüksəlməsidir.

Qısırlıq heyvanların bircə say artımını geri qoymaqla yox, həm də onların məhsuldarlığını azaldır və alınan məhsulların dəyər qiymətinin yüksəlməsinə səbəb olur.

Respublikamız üzrə hər yüz baş inək və camışdan 1953- cü ildə yalnız 57 bala, 1957-ci ildə 71 bala və 1958-ci ildə 76 bala alınmışdır. Heyvanların bir hissəsinin bala verməməsi, qısır qalması, bir hissəsinin bala salması və bir hissəsinin isə balasının doğulduqdan sonra ölməsi heyvandarlığı geri çəkən əsas səbəblərdəndir.

Bir çox alimlər qeyd edirlər ki, qısırlıq nəticəsində süd məhsulu o biri səbəblərə nisbətən daha çox əksilir. Odur ki, qısırlılıqla mübarizə təkə heyvanların doğub, törəmə qabiliyyətinin yaxşılaşdırılması üsulu kimi yox, həm də onların məhsuldarlığını artırma və alınan məhsulların dəyər qiymətinin endirilməsi yollarından biri kimi baxmaq lazımdır.

Təsərrüfatlarda (təkə) qısır heyvanların yemlənilib, bəslənməsinə və saxlanmasına milyonlarla vəsait sərf edilir. Bəzən ən yüksək məhsuldar heyvanları qısır qaldıqları üçün çıxdaş edib, kəsərək ət üçün istifadə edilir. Bunlar hamısı onu göstərir ki, qısırlıq və cavan heyvanların bir hissəsinin ölməsi təsərrüfatlara böyük maddi zərər vurmasına səbəb olur. Buradan da kənd təsərrüfatı heyvanlarının doğub- törəmə qabiliyyətinin yaxşılaşdırılması, qısırlılıqla mübarizə və doğulan cavan heyvanların yaşama qabiliyyətinin və məhsuldarlığının yüksəldilməsi üsullarının əldə edilməsinin nə qədər böyük əhəmiyyətə malik olması aydınlaşır.

Kənd təsərrüfatı heyvanlarının normal çoxalmasının təmin etməkdən ötrü hər şeydən əvvəl onların qidalanmasının və orqanizmasında gedən maddələr

mübadiləsinin normallığını və eləcə də heyvanlara lazım olan qıcıqlandırıcılarla, xarici mühit şəraiti ilə təmin etmək lazımdır. Ondan ötrü əvvəlcədən kənd təsərrüfatı heyvanlarının çoxalma prosesini və lazım olan şəraitləri dərinlən öyrənmək lazımdır.

Muğan və Şirvan zonasının təsərrüfatından topladığımız təcrübə materialları göstərdi ki, il uzunluğunu otlaq şəraitində saxlanılaraq əlavə yemlərlə yemləndirilməyən və təbii cütləşmədə sərbəst cütləşmə istifadə edilən hər yüz baş inək və camışlardan yalnız 25-30 bala alınmışdır. Belə böyük qısırlığın hansı səbəblərdən əmələ gəlməsini dərinlən öyrənmək üçün biz, 1-ci növbədə yemlənmə və saxlanma şəraitinin heyvanların tənəşül fəaliyyətinə və onların döllənmə qabiliyyətinə təsirini araşdırdıq.

Biz, 1951-1953-cü illərdə inək və camışların il boyu döllənməsinin yemləmə və meteoroloji şəraitlərindən asılı olaraq necə dəyişməsinə öyrəndik. Təcrübələr göstərdi ki, inək və camışları təbii otlaq şəraitində saxladıqda onların doğduqdan sonra həvəsə gəlməsi və döllənməsi əsas etibarilə təbii otlaqlarda olan otların miqdar və keyfiyyətindən, eləcə də meteoroloji şəraitin dəyişməsindən asılıdır. 1951-ci və 1953-cü illərdə quraqlıq keçməsi nəticəsində otlaqlarda ot çox az miqdarda oldu və otlar tez qurudu. Hər kiloqram otda karotinin miqdarı 4-24 mq-a endi. Başqa tez həzm olunan sulu karbonlar və zülalların miqdarı da xeyli azaldı. Ona görə də heyvanlar arıq oldular. Doğulduqdan sonra heyvanların 800 baş inəyin və 220 baş camışın / , 70 faizindən çoxu 3-9 aydan sonra həvəsə gəldilər və mayalananların isə döllənmə faizi çox aşağı oldu. /41-52% /. Amma 1952-ci ildə isə əksinə yağmurluq çox oldu, otlaqlarda həddindən artıq yaşıl ot bitdi və bu otların hər kiloqramının tərkibində 50-75 mq karotin olduğu üçün həmin inək və camışlar bir ay müddətində doğduqdan sonra həvəsə gəldilər və onlardan birinci mayalamada 82-87 faiz dölləndilər. Bütün bu yuxarıda göstərilən təcrübələrin nəticəsi sübut edir ki, camışların və inəklərin doğduqdan sonra tez bir zamanda həvəsə gəlməsi və döllənməsi üçün, eləcə də onların süd məhsullarının artması üçün ən əsas amil onların il boyu tərkibində çoxlu karotin olan / bir kiloqram diri çəkiyə 1 mq-dan az olmayaraq karotin olmalıdır / , göy yemlərlə təmin edilməsidir.

Təcrübələrimiz göstərdi ki, heyvanların ən yüksək döllənməyə və onlardan alınan balanın ən yüksək yaşama qabiliyyətinə malik olmasını onda əldə etmək olur ki, o zaman dişi heyvanları yüksək keyfiyyətli tərkibində çoxlu karotin olan göy yemlərlə / rasyonun 60-70 %-dən çoxunu göy təşkil etməlidir / , yemləndirdikdən və törədiciləri isə əksinə olaraq 60-70 faizdən əskik olmayaraq dənli və heyvani yemlərdən qalan hissəsi isə yüksək keyfiyyətli / çoxlu karotin olan / , yemlərdən / 1 kiloqram diri çəkiyə 1 mq karotin olmalıdır / , təşkil olunmuş rasyonlarla yemləndirilmiş olsun.

Bizim Muğan zonasının bir çox təsərrüfatlarında apardığımız təcrübələr bunu aydın sübut edir. Biz təcrübə apardığımız təsərrüfatlarda olan və birinci təcrübə qrupunda camışlardan 90 başını və inəklərdən 170 başını yalnız yüksək keyfiyyətli göy yemlərlə təmin etdik. Bunlarla cütləşdirilən buğa və kələlər isə

qidalılığına görə 45- 54,5 % dənli yemlər tipinə daxil olan yemlərdən /arpa və jıx/, 21-25 faizi göy yemlərdən /yeni biçilmiş yonca, sudan otu, əla keyfiyyətli quru ot və i.a./, təşkil edilmiş rasionlarla yemləndirildi.

2 ci təcrübə qrupunda 111 baş camış və 196 baş inək yüksək keyfiyyətli göy yem aldılar və eyni yemləmə şəraitində olan buğa və kələrlərlə cütləşdirildilər. 1-ci təcrübə qrupunda camış və inəklərin döllənmə faizi 1-ci mayalanmadan sonra 21-27 faiz, 2-ci qrupunda nisbətən yüksək oldu. 1-ci qrupda hər inək və camışın döllənməsinə 1,3-1,4 cütləşmə /mayalama/, amma 2-ci qrupda isə 1,9 cütləşmə /mayalama/, sərf olundu. 1-ci qrupdan olan inək və camışların balalarının doğulan zaman diri çəkisi, 2-ci qrupa nisbətən 3,2-5,7 kiloqram, yaxud 18- 22,3 faiz yüksək oldu. Eyni yemləmə və bəsləmə şəraitində saxlanmış buzov və balaqların birinci qrupdakıların diri çəkisi 6 aylıqda, 2-ci qrupda olan buzov və balaqların diri çəkisindən 9,3-17,2 kiloqram, sutkalıq artımları isə 54- 95 q. artıq oldu.

Ölüm 1-ci qrupda olan buzov və balalaqlardan nisbətən 5,5-10 faiz az oldu.

Yuxarıda göstərilən bütün faktlar hamısı sübut edir ki, ayrı-ayrı, bir-birindən fərqli yemləmə tipindən olan rasionlar əsasında dişi heyvanlarla /əsas etibarilə göy yem tipindən olan yemlərlə yemləndirildikdə/, törədicilər /əsas etibarilə dənli və heyvani yemlərlə yemləndirildikdə/ cütləşdirildikdə döllənmə faizi xeyli yüksəlir, alınan balalar yüksək yaşama qabiliyyətinə və məhsuldarlığa malik olurlar. İnəklərə və camışlara əsasən karotini və kalsiumu bol olan yaşıl yem və yaşıl konveyer bitkilərindən ibarət olan yemlər verilməlidir.

Doğulduqdan sonra /sağın dövründə /, dişi heyvanları yaşıl yemdən başqa qüvvəli və şirəli yemlərlə yemləmək lazımdır. Boğazlığın axırlarında rasionda qüvvəli və şirəli yemlərin miqdarını azaltmalı, sağının dayandırılması dövründə isə qüvvəli və şirəli yemlər qətiyyən verilməməli, rasiyonda yalnız tərkibində yüksək karotin olan tam keyfiyyətli yaşıl yemlər saxlanmalıdır.

Təbii otlaq şəraitində saxlandıqda yay zamanı bir tərəfdən otlaqlarda yem bitkilərinin quruyub tələf olması, o biri tərəfdən yemləmə müddətinin /otlaq şəraitində/ qısalması, qızmar günəşin heyvanlara etdiyi pis təsir nəticəsində və i.a. heyvanların süd məhsulu azalır, onlar ariqlayırlar, doğduqdan sonra həvəsə gec gəlirlər və həvəsə gələnlər isə pis döllənirlər. Törədicilərin də bu zaman toxumunun miqdarı azalır və keyfiyyəti pisləşir.

Belə şəraitdə birinci cütləşmə zamanı inək və camışların döllənməsi 50 faizdən yüksək olmur. Hər 100 baş inək və camışdan isə 80 başdan yüksək bala alınmır. Heyvanların bu üsulla yemlənməsi və saxlanması əsas etibarilə Muğan zonasında 1955- 1958-ci illərə kimi bir çox kolxozlarda davam edirdi.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi bir çox təsərrüfatlarda heyvanların yemləmə və saxlama şəraiti xeyli yaxşılaşdırdı. Bu da heyvanların məhsuldarlığının yüksəlməsinə və doğub törəməsinin yaxşılaşmasına böyük təsir etdi.

Bizim təcrübə təsərrüfatlarında, Saatlı rayonun "Lenin" adına, Masallı rayonunun "Pravda" kolxozları heyvanlar üçün çoxlu qüvvəli və şirəli yemlər

tədarük, heyvanların tövlə və tövlə-düşərgə şəraitində saxlanması və onların zootexniki qaydalar əsasında yemlənməsini təmin etdikdən sonra 1955 və 1956-cı illərdə hər 100 baş inək və camışdan 95-100 bala alıb, sağlam böyütməyə nail olduq. Heyvanlar təbii otlaq şəraitində saxlandıqda yemləmə şəraitinin dəyişdirilməsindən başqa, onlara daima hava şəraitinin dəyişməsi /yayda çox yüksək isti və qışda soyuq/, gögöyünün, hününün, ağcaqanadın, genənin və s. Həşəratların narahat etməsi, qanını sorması və onlara bir sıra xəstəliklərin əmələ gəlməsi də təsir edir. Bu da heyvanların fizioloji vəziyyətini və tənəşl fəaliyyətini poza bilər. Yay zamanı Azərbaycanın aralıq rayonlarında günəşin altında havanın temperaturu 50-60 dərəcəyə kimi yüksəldikdə heyvanların tənəffüsünün sayı 1 dəqiqədə 12-20 əvəzinə inəklərdə 50-70-ə kimi, camışlarda 12-18 əvəzinə 60-90-na kimi yüksəliş bilər. Nəbzin sayı normadan 0,2-0,5 dəfə, bədən temperaturu isə normadan 1-3 dərəcə yüksək olur, 42 dərəcəyə kimi yüksəlir. İsti hava şəraitinin pis təsiri ilə gögöyünün ağcaqanadın, hününün və genənin heyvanlara etdikləri mənfi təsirlər eyni zamanda düşdüyü üçün /iyun, iyul, avqust aylarında/ bu zaman heyvanlar arıqlayır, məhsuldarlığı azalır, uzun müddət doğduqdan sonra həvəyə gəlmirlər və həvəyə gəlib, mayalananların isə dövləmə faizi çox az olur. Bu göstərilən mənfi təsirin yay zamanı günün isti vaxtı /səhər saat 11-dən axşam saat 4-5-ə kimi/ heyvanları kölgədə, talvar və ağac altında yem payı əsasında saxlayıb, əlavə yemlərlə yemləməklə qarşısını almaq mümkündür. Ayrı-ayrı yemləmə və saxlama şəraitinin heyvanların məhsuldarlığının tənəşl fəaliyyətinə və alınan balaların yaşama qabiliyyətinə etdiyi təsiri apardığımız təcrübələrdən aydın görmək olar.

Təcrübələr göstərir ki, heyvanlar qış aylarında tövlə və qalan fəsilərdə isə tövlə- düşərgə, otlaq- düşərgə və eləcə də yaz aylarında yalnız yaxşı otlaq şəraitində saxlandıqda və onları bol yaşıl və başqa yemlərlə təmin etdikdə onların hamısı 3 aydan gec olmayaraq mayalandırılır və dövlənir /98- 100 %/. Bundan alınan balalar isə yüksək diri çəkisi, yaxşı artma (inkışafa) və yüksək yaşama qabiliyyətinə malik olurlar. Yayda otlaq şəraitində əlavə yem almayan inək və camışların isə 3 ay doğduqdan sonra yalnız 39- 40 faizi dövlənir. Tövlə düşərgə şəraitində saxlanmış camışlardan alınan balaların diri çəkisi doğulduqca zaman 34- 36 kq, inəklərdən isə alınan buzovların diri çəkisi 19- 20,5 kq olduğu halda adi təbii otlaq şəraitində saxlanılan camışların doğduqları balaların diri çəkisi 21- 32,5 kq, / yəni 3,5- 13 kq az /, inəklərin doğduqları buzovların diri çəkisi 13- 17 kq / yəni /2,5- 6 kq az / oldu. 6 aylığında tövlə - düşərgə şəraitində saxlanmış buzovlar və balaların sutkalıq artımı, təbii otlaq şəraitində saxlanılana nisbətən 31- 155 qr yüksək oldu. Ölüm təbii otlaq şəraitində saxlanılanlara nisbətən 4- 12 % az oldu. Bütün bu deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, qış tövlə, yaz otlaq, yay tövlə-düşərgə və otlaq-düşərgə şəraitində heyvanların saxlanması və onların zootexniki qaydalarla yemləndirilməsi heyvanların doğub törəmə qabiliyyətinin yaxşılaşdırılması və onların məhsuldarlığının yüksəldilməsi üçün ən zəruri şərtlərdir. Yay zamanı camışların çiməzdirilməsi də bu heyvanlar üçün olduqca vacib, olduqca gərəkli həyati şərait amilidir. Yay zamanı qızmar günəş altında

saxlandıqda onların bədən hərarəti / 1-3 dərəcə artaraq 39,5- 41 dərəcəyə və daha yüksək arta bilər. Tənəffüs sayı dəqiqədə 97 / 81- 112 / nəbzi 79 / 72- 88 / kimi yüksəlir. Amma həmin camışlar 20- 40 dəqiqə çimdikdən yaxud suda yatdıqdan sonra onların bədəninin hərarəti normaya / 38,1- 39,4 dərəcə, bir dəqiqədə tənəffüsünün sayı 26 / 22- 29 /, nəbzi 58/54- 60-a endi. Camışlar çimildirildikdən sonra əgər kölgədə saxlanarsa, hərarət kölgədə 38 dərəcəyə kimi olan yerdə / onların fizioloji göstəriciləri tənəffüsü, nəbzi və bədən hərarəti /, normada qalır. Amma günəş altında / 42 dərəcədə /, saxlandıqda isə 2- 3 saatdan sonra onların fizioloji vəziyyəti, o cümlədən fizioloji göstəriciləri yüksəlir. Yay zamanı yağışlı havada və çimdikdən sonra camışların tənəşül refleksi çox güclənir və belə camışlar yaxşı döllənirlər.

Bütün bu dediklərimizin hamısı sübut edir ki, camışların yay zamanı çimildirilməsi onların fizioloji vəziyyətini normada saxlamaq, məhsuldarlığını yüksəltmək və fizioloji, tənəşül fəaliyyətini yaxşılaşdırmaqdan ötrü olduqca vacibdir. Camışların yay zamanı 30- 40 dəqiqə çimildirib, kölgə yerdə yemləməklə biz onların yay zamanı çimmə vaxtını azaldıb, bunun hesabına da yemləmə vaxtını artırma bilirik, / tövlə- düşərgə şəraitində /. Bunu nəzərə alaraq biz Masallı rayonundakı "Pravda" kolxozunda 29 baş, Saatlı rayonundakı "Lenin" adına kolxozda isə 100 baş camışı yay- düşərgə şəraitinə keçirdik. Camışlar yay zamanı səhər saat 5- dən 10- a kimi və axşam saat 17- dən 20- ə kimi təbii otlaqlarda otarılır, günün isti saatlarında isə / saat 10- dan - 17- yə kimi / çimdirilərək talvar altında bağlanıb, yemləndirildilər. Bu zaman camışları yeni biçilmiş qarğıdalı, yonca, sudan otu, sorqo və təbii otlaqlardan biçilmiş göy yem bitkiləri ilə yemlədik. Belə yemləmə axşamlar da təkrar edilirdi. Üzərində təcrübə apardığımız hər bir baş camışın verdiyi süd, otlaq şəraitində saxlanılan camışların verdiyi süddən orta hesabla 390,3 kq, keçən ildə bu camışlardan alınmış süd məhsuldarlığından 359,3 kq artıq oldu. Bütün bu camışlar doğduqdan sonra 2- 3 aydan gec olmayaraq dölləndilər və sağlam, yüksək yaşama qabiliyyətinə malik olan balalar verdilər.

V.K.Milovanov, B.D.Radnabavaron, İ.İ.Sokolovskaya, M.N.Lebedov, M.H.Libizov, Azərbaycanda isə akademik F.Ə.Məlikov, M.R.Məmmədیارov, prof. A.Ə.Ağabəyli, M.R.Mədətov, E.B.Bəşirov və S.Hüseynovun iri buynuzlu mal- qara, camış, qoyun, donuz və ada dovşanı üzərində apardıqları təcrübələrin nəticələri göstərir ki, iki və yaxud daha çox törədiciyə toxumunun qarışığı ilə mayalandıqda / bizim təcrübədən 57 inək və 128 camış / döllənmə faizi və alınan balaların diri çəkisi xeyli yüksəldi / şəkil 112 /, / inəklərin ki, 19 faiz və camışlarınki isə 22 faiz yüksəkdir. / Təcrübə sinfində doğulan zaman buzovların diri çəkisi 5,2 kq / 26,9 % /, balaqlarınki isə 6,1 / 23% / yüksək oldu. Ölənlərin sayı isə xeyli azaldı. 6 aylığa kimi buzovlardan 13 %, balaqlardan 0,1 % ölüm oldu.

Ümumiyyətlə, balaların yaşama qabiliyyəti və məhsuldarlığı yüksəlir. Ən yaxşı nəticə ayrı-ayrı tiptən olan yem rasionu / göy tipli və dənli tipli yemlərlə /,

yemləndirilən müxtəlif növdən, cinsdən və yaxud yaşdan olan törədicilərin toxumları ilə qarışdırılaraq mayalanma apardıqda əldə edilir.

Mərkəzi sinir sisteminin qanuna uyğun fəaliyyətini dərinədən öyrənmədən heyvan orqanizmində gedən bütün prosesləri, o cümlədən çoxalma proseslərini də, dərinədən bilmək qeyri mümkündür. Çoxalma proseslərinin gedişində sinir sisteminin işinin xüsusiyyəti mərkəzi sinir sisteminin tənasül mərkəzində müvəqqəti olaraq hökümranlıq edici qıcıq mənbəi əmələ gətirilməsidir. Bu zaman tənasül mərkəzindəki qıcıq, o biri sinir mərkəzlərini özünə təbə edir, ara bir həтта onları tormozlandırır, bununla da bütün orqanizmanın işini bu proseslərin gedişində və yerinə yetirilməsinə cəlb edir. Mərkəzi sinir sisteminə əmələ gələn belə hökümran qıcıqlanma mərkəzini A.A.Uxtomski dominant adlandırmışdır. Məməli heyvanlarda bir neçə dominantlara rast gəlmək olar. Bunlardan tənasül, boğazlıq / hamiləlik /, doğum və süd vermək / analıq və yaxud laktasiya /, dominantlarını göstərmək olar.

Dominant xarici və daxili qıcıqların təsirindən əmələ gəldikdən sonra yeni qıcıqları toplama və saxlama, həmçinin yüksək dərəcədə güclənmə xasəsinə malikdir. Dominantın ikinci xüsusiyyəti ayrı-ayrı qıcıqlandırıcıların şərti reflekslərin güclənməsinə qoşulmasıdır.

Üçüncü xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, hər dəfə mərkəzi sinir sisteminə ikinci dominantın yaranması üçün şərait və iki dominantın yaranması tələb olduqda, bu iki dominantlar arasında təzad / antoqanizm /, əmələ gəlir, hansı ki, heyvanın orqanizmində və özünün davranışlarında böyük dəyişikliyə səbəb ola bilər.

Sağlan inək və camışlarda tənasül dominantı əmələ gəldikdə bu zaman laktasiya / və yaxud analıq /, dominantı ilə yeni əmələ gələn tənasül dominantı arasında təzad / antoqanizm / əmələ gəlir. Bunlar da ayrı-ayrı heyvanlarda fərqli olur. Heyvanların bir hissəsi həvəsə gələrək balasını əmizdirmək və sağığını sağmağa qoymaq istəmir. Onların südü azalır və verdikləri südün keyfiyyəti və dadı dəyişir, çürümə və i.a baş verir. Bir hissəsində isə belə dəyişikliklərə az təsadüf olunur və ya heç nəzərə çarpmır. M.M.Tyupic və D.V.Smironov-Uqryumovun inəklər üzərində, E.B.Bəşirovun camışlar və inəklər üzərində apardıqları müşahidələr göstərir ki, həvəsə gələn zaman, balanı əmizdirməyən, sağığını sağmağa qoymaq istəməyən və südünün miqdarını, dadını dəyişdirən heyvanlarda döllənmə daha yaxşı gedir. Bu da tənasül dominantının müvəqqəti olaraq laktasiya dominantına üstün gəlməsindən və vaxtında hövrə gəlmək üçün özündən ötrü daha yaxşı şərait yaratmasından, güclənməsindən əmələ gəlir.

Saatlı rayonun "Lenin" adına və "Masallı" rayonunun "Pravda" kolxozlarında 1955- ci ildə 32 baş camış inəyin doğduqdan sonra balası ayrılıb, əl ilə süd içirilmə üsuluna keçirildi. / Təcrübə sinifi /, camış və inəklər isə balasız sağıldılar. Amma 60 baş inəyin 36 baş camışın balaları ayrılmaı, / kontrol sinifləri / əmizdirilərək sağıldılar.

Təcrübə sinfinə daxil olan inəklər doğduqdan 19 / 11- 28 / gün sonra, camışlar isə 18 / 9- 10 / gün sonra ancaq kontrol sinfinə daxil olan inəklər isə 48 /

18- 105 / gündən, camışlar isə 45 / 22- 98 / gündən sonra həvəsə gəldilər və mayalandılar. Təcrübə sinfinə daxil olan inəklərin 96,9 faizi, camışların 90,3 faizi, ancaq kontrol sinfinə daxil olan inəklərin isə 76,7 faizi, camışların 54 faizi doğduqdan iki ay sonra dölləndilər.

Beləliklə də camış və inəklər doğduqdan sonra balalarının ayrılması, onların tənəsül reflekslərinin tez əmələ gəlməsinə və güclənməsinə səbəb olur. Həmçinin onların döllənmə faizi də yüksəlir. Bu üsulu (balaların ayrılıb dayə üsulu ilə yemlənilib bəslənməsi, süni mayalama, çimizdirmə və düzgün qidalanma) tətbiq edən "Daşüz" camışçılıq savxozunun qabaqcıl heyvandarları hər 100 baş camışdan ildə 86- 94 bala alıblar, / 1955- 1957. / 1957-62-ci illərdə isə, süni mayalama tətbiq edildikdən sonra hər il, hər 100 ana camışdan 100-102 bala alındı. Bu nəticə isə dünya rekordu idi. Qeyd etdiyimiz kimi bizim təcrübələr göstərir ki, inək və camışlarda doğduqdan sonra analıq refleksi güclənir. Bununla əlaqədar olaraq onlarda qidalanma, mühafizə etmə refleksləri də çox güclənir. Sonralar getdikcə analıq refleksi zəifləyir və analıq refleksi heyvanlarda əsas etibarilə sağım və balanın əmizdirildiyi şəraitlər də güclənir. Əsas etibarilə bu dövrdə heyvanlarda tənəsül refleksi əmələ gəlir. / Yəni həvəsə gəlirlər /.

Inək və camışların həvəsi zamanı südünün azalması, taminin dəyişdirilməsi, südünün çürüməsi, laktasiya dominantı ilə tənəsül dominantı arasında dərin qarışıqlıqlı əlaqə və təsir olmasını sübut edir. Inək və camışların həvəs dövründə sağımını 2- 4 saat gecikdirərək onların tənəsül fəaliyyətinin güclənməsinə və kontrol sinfinə nisbətən 21,8 faiz döllənməsinin yüksəlməsinə nail olduq.

Təcrübələrimiz göstərir ki, həvəsdə olan inək və camışların tənəsül orqanlarını mayalama zamanı düz bağırsaqdan, masaj etdikdə onların fəaliyyəti yüksəlir, tənəsül orqanlarına qan axımı çoxalır, qidalanma yaxşı gedir, sinir və əzələ tonusu yaxşılaşır. Ona görə də belə heyvanlarda döllənmə də yüksək olur. Kontrol sinfinə nisbətən təcrübə sinfinə daxil olan inəklərin döllənmə faizi 14,2 faiz və camışların isə 22,7 faiz yüksək olur.

Dişi heyvanlar gəzinti və otlaq şəraitində bizim (E.B.Bəşirovun) hazırladığımız yeni metod törədici-seçici və stimula edicilərlə və həvəsdə olan heyvanlarla birlikdə saxlandığında / qoyunlarla /, onlar bir-birinin üstünə tullanırlar və nəticədə inək və camışların bir çoxu bunlardan qıcıqlanaraq həvəsə gəlirlər. Belə heyvanların döllənmə faizi də xeyli yüksəlir. Bu da onu göstərir ki, dişi heyvanlardan ötrü, başqa dişi heyvanların həvəsdə olması və erkək heyvanın onun üzərinə tullanaraq sürə bilməməsi, ən mühüm xarici qıcıqlandırıcı, yəni stimula edicidir.

Bütün yuxarıda qeyd edilən amillər: analıq refleksinin tormozlaşdırılması / doğduqdan sonra balanın ayrılması və dayə üsulu üsulu ilə əmizdirildikdə həvəsə gəldikdə laktasiya dominantının zəifləşdirilməsi, tənəsül orqanlarının masaj edilməsi, yay zamanı yağışlı hava və çimizdirmə, E.B.Bəşirovun metodu ilə hazırlanmış törədici-seçici-stimula edicilərlə və həvəsdə olan heyvanların həvəsdə olmayan heyvanlarla bir yerdə otarılması və yaxud gəzintiye buraxılması, yalnız yaxşı yemləmə şəraitində otlaqlarda, tərkibində çoxlu karotin

olan bol göy yem aldıqda, / saxlandıqda / camışların tənəsül reflekslərini əmələ gətirir gücləndirir və onların döllənmə faizinin yüksəlməsinə təsir edir, amma pis yemləmə şəraitində otlaqlarda tərkibində karotin olmayan inək və ya az olan qurumuş ot analıqda / saxlandıqda / bu amillərin inək və camışların tənəsül fəaliyyətinə təsiri olduqca az olur və ya nəzərə çarpacaq dərəcədə olmur.

Inək və camışların süni mayalanmaya keçirilməsini, cinsini yaxşılaşdırılmasında, balavermə qabiliyyətinin yüksəldilməsində onların məhsuldarlığının kəskin surətdə artmasında mühüm ehtiyat mənbəyi hesab etmək lazımdır. Heyvandarlıq sahəsində dünyada aparılan təcrübələr göstərmişdir ki, bu, kənd təsərrüfatı heyvanlarının cinsini daha tez yaxşılaşdırmaq və onların qısrılığını aradan qaldırmaq işində ən yaxşı üsuldur.

Respublikamızın müxtəlif 24 təsərrüfatında uzun illər ərzində aparılan təcrübə göstərmişdir ki, sərbəst cütləşdirilən inək və camışların 50- 55 faizi döl tutur: halbuki süni mayalanan heyvanların döllənməsi 70- 90 faiz təşkil edir və bəzən bundan da yüksək olur.

Bizim rəhbərliyimizlə təşkil edilmiş Abşeron dövlət damazlıq stansiyasının işçiləri 1958 ci ildə 27 kolxozun törədici buğalarını satdırıb, buradakı inəklərin stansiyadan aparılan elit- rekord sinifli buğaların toxumu ilə mayalandırılmasını təmin etmiş onların 62- 91 faizədək döl tutmasına, həmçinin doğulan buzovların diri çəkilişinin artmasına və yaşama qabiliyyətlərinin yüksəlməsinə nail olmuşlar.

Abşeron stansiyası tərəfindən mayalandırılmış inəklərin döllənmə dərəcəsini yoxlamaqla müəyyən edilmişdir ki, Bünyadzadə adına kolxozda mayalandırılmış 155 inək və düyədən 144-ü / 98% /, Kirov adına kolxozda, 165 inəkdən 149- u / 91% /, Frunze adına kolxozda, 95 inəkdən 86-sı / 92% /, Orçonokidze adına və H.Rəhmanov adına kolxozlarda isə süni mayalandırılmış inəklərdən 90 və 85 faiz döl tutulmuşdur.

Həmin kolxozlarda süni mayalama yolu ilə əldə edilən 150 buzovdan 2- 3 ay ərzində bir buzov belə ölməmişdir. Bu onu göstərir ki, süni mayalama yolu ilə alınan nəslin yaşama qabiliyyəti yüksəkdir.

Bu tamamilə aydındır, çünki süni mayalamada ana heyvanların törəmə qabiliyyətini və nəslin yaşama qabiliyyətini azaldan qohumarası yetişdirmə, eləcə də törədicilərin və ana heyvanların birtipli yemləmə imkanları aradan qalxır.

Abşeron stansiyasında süni mayalamada istifadə edilmiş törədici buğalar tamamilə başqa iqlim və yemləmə şəraitində / Pribaltika respublikalarında /, bəslənib böyüdülmüş heyvanlardan alınmışdır. Həmin buğaların özü də cavan yaşlarda göstərilən şəraitdə bəslənmişdir. Bundan əlavə stansiyada buğaların yemləmə və baxım şəraiti nisbətən yaxşı və inəklərin şəraitindən xeyli fərqli olmuşdur.

Bütün bunlar toxumun yaxşılaşdırılmasına, cütləndirilən heyvanların qamətləri bioloji fərqi azalmasına səbəb olmuş, nəticə etibarilə də ana heyvanların döllənmə faizi artmış və bu cür mayalanmadan alınan balaların yaşama qabiliyyəti yüksək olmuşdur.

Sərbəst cütləşdirilən heyvanlar arasında qısır qalma hallarının başlıca səbəbi odur ki, törədicinin toxumunun keyfiyyəti yoxlanmır. Buradan da pis keyfiyyətli toxum verən və ya dövləndiricilik qabiliyyəti pis olan buğa və kəllər uzun illər istifadə edilirlər. Heyvanlar sərbəst buraxıldıqda həddindən çox cütləşir. Bu isə onların otlama müddətini azaldır və toxumun keyfiyyətini pisləşdirir. Süni mayalama üsulunda isə bütün bu səbəblər aradan qaldırılır.

Süni mayalama tətbiq edildikdə dişi heyvanların tənəşül orqanları diqqətlə nəzərdən keçirilir. Bu da onların ən yaxşı mayalama dövrünü seçməyə və tənəşül orqanlarının xəstəliklərini / metr, vaginit, trixomonoz və s. / vaxtında təyin edərək müalicə olunmasına imkan yaradır. Süni mayalama düzgün təşkil edildikdə cütləşmə ilə əlaqədar olan heç bir xəstəliklərə rast gəlmirik.

Süni mayalandırma üsulu respublikamızın bütün heyvandarlıq təsərrüfatlarında ən böyük dövlət tədbiri kimi geniş tətbiq edilməlidir.

Yuxarıda göstərilən bütün üsulları respublikamızın təsərrüfatlarında heyvandarlıq fermalarında tətbiq edərək 1- 2 il ərzində qısıqlığın qarşısını kəskin surətdə almaq olar. Bu da yaxın 1- 2 il ərzində heyvandarlıq məhsullarının / ət, süd, yağ, yun / kəskin surətdə artmasına, onların dəyər qiymətinin enməsinə və əhalinin heyvandarlıq məhsullarına durmadan artmaqda olan tələbatının xeyli ödənilməsinə səbəb olar.